

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 343.24.2.01(477)

Т.О. Гончар, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі визначення змісту поняття «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». З цієї метою досліджено передумови впровадження вказаних заходів у вітчизняне кримінальне законодавство, здійснено огляд основних позицій у доктрині кримінального права щодо правової природи заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру, юридичні особи

Постановка проблеми. Згідно з ч. 3 ст. 3 КК України, «злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом» [1]. Однак законодавцем не розкривається зміст поняття «інші кримінально-правові наслідки» та не визначена їх система. Єдине, що зрозуміло це те, що поряд із покаранням існують інші форми реагування держави на вчинене суспільно небезпечне діяння, передбачене у чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) як злочин. Проте, якщо у Загальній частині чинного КК України мається самостійний розділ, присвячений покаранню, його цілям та видам (розділ X), то інші кримінально-правові наслідки не мають такого системного визначення.

Правовий аналіз норм розділів XIV («Інші заходи кримінально-правового характеру») та XIV¹ («Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб») Загальної частини КК України надає змогу стверджувати про існування не тільки покарання, як заходу державного примусу, а й закріплення підсистем інших заходів кримінально-правового характеру та заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Тому виникла потреба дослідження та визначення правової природи заходів кримінально-правового характеру, які, на нашу думку, є складовою вказаних інших кримінально-правових наслідків та застосовуються тільки до юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблемних питань кримінальної відповідальності юридичних осіб займалися такі вчені: П. П. Андрушко, Т. С. Батраченко, В. І. Борисов, Р. В. Вереша, В. К. Гришук, О. О. Кашкаров, О. О. Михайлов, В. А. Мозгова, О. Ф. Пасека, А. С. Політова, О. В. Сенаторова, В. Н. Смітєнко, В. С. Сотніченко, В. І. Тютюгін, В. Д. Ульянов, П. Л. Фріс та інші. Вивченню правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб присвячені наукові праці таких вчених: В. К. Гришука, О. В. Козаченка, А. С. Нерсисяна, Н. А. Орловської, О. Ф. Пасеки, С. О. Харитонova, А. М. Яценка тощо.

Мета статті. У даній публікації пропонується з'ясувати правову природу заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які вперше закріплені у чинному КК України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб напряму пов'язане з проблемою визначення вітчизняної моделі юридичної відповідальності юридичної особи.

Теорією вітчизняного права ніколи не заперечувалась можливість застосування правової відповідальності до юридичних осіб. Однак заперечувалась і заперечується можливість застосування окремих її видів, наприклад, кримінальної, адміністративної.

В світовій практиці існує три основних моделі інституту юридичної відповідальності юридичних осіб, а саме:

а) традиційна конструкція кримінальної відповідальності юридичних осіб, коли юридична особа поряд з фізичною особою визнається самостійним суб'єктом злочину і у певних випадках підлягає кримінальній відповідальності (Великобританія, США, Австрія, Франція);

б) друга конструкція базується на принципі винної кримінальної відповідальності фізичної особи (суб'єкта) за вчинення нею злочину. При цьому, за умови що фізична особа вчиняє злочин в інтересах юридичної особи, то поряд з фізичною особою юридична особа також зазнає кримінальної відповідальності (Швейцарія, Іспанія, Туреччина);

в) згідно третій моделі юридична особа зазнає специфічну адміністративну відповідальність за причетність до злочину, що вчинила фізична особа (Німеччина, Італія, Швеція) [2].

Аналізуючи положення норм розділу XIV¹ Загальної частини КК України, як вважає С. О. Харитонов, вітчизняний законодавець обрав другу конструктивну модель відповідальності юридичної особи. Закріплення у чинному КК України вказаних новел, на думку А. С. Нерсисяна, є черговою спробою запровадження в Україні кримінальної відповідальності юридичних осіб, яку свого часу не підтримали фахівці з кримінального права та законодавці [3]. Так, ідея запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб не є новою для вітчизняного кримінального права. Ця ідея пропонувався ще у 1993 – 1997 рр. в одному з двох проектів Кримінального кодексу України. За результатами досить тривалих обговорень цієї ідеї вона не була підтримана ні вченими, ні юристами-практиками, ні народними депутатами України, які не прийняли проект, що закріплював положення про відповідальність юридичних осіб.

Наступний етап спроби впровадження відповідальності юридичних осіб – ратифікація Верховною Радою України низки міжнародно-правових актів, які вимагали від України приведення у відповідність норм національного кримінального законодавства у сфері боротьби з корупцією, хабарництвом та відмиванням грошей. Так, в ч. 1 ст. 26 Конвенції ООН проти корупції від 31.10.2003 р. (ратифіковано Україною 18.10.2006 р.) зазначено про те, що кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які, з урахуванням її принципів права, можуть бути необхідними для встановлення відповідальності юридичних осіб за участь у злочинах, що визначені цією Конвенцією. У ч. 2 ст. 26 Конвенції також зауважено, що за умови дотримання принципів права держав-учасниць відповідальність юридичних осіб може бути кримінальною, цивільно-правовою або адміністративною [4У ст. 18 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, прийнятої 27.01.1999 р. № ET173 і ратифікованої Україною 18.10.2006 р., зазначається, що кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення відповідальності юридичних осіб за передбачені цією Конвенцією кримінальні злочини – дачу хабара, зловживання впливом та відмивання доходів, – вчинені на їхню користь будь-якою фізичною особою, яка діяла незалежно або як представник того чи іншого органу юридичної особи та яка обіймає керівну посаду в цій юридичній особі, із використанням: представницьких повноважень юридичної особи; повноважень приймати рішення від імені юридичної особи; повноважень здійснювати контроль за діяльністю юридичної особи, а також за залучення такої фізичної особи до вищезазначених злочинів у якості співучасника чи підбурювача [5]. У даному міжнародно-правовому акті вимога щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення певних злочинів є вже більш конкретною. При цьому в тексті Конвенції згадується просто термін «відповідальність», без уточнення галузевої належності такої відповідальності.

Після ратифікації вказаних міжнародно-правових актів Україна намагалася запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб Законом України «Про відповідальність юридичної особи за вчинення корупційних правопорушень» від 11.06.2009 р. № 1507-VI, який набрав чинності з 01.01.2010 р. [6], а через чотири доби втратив чинність, оскільки його норми було визнано неконституційними.

В контексті приведення вітчизняних норм у відповідність до ратифікованих міжнародно-правових актів, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом вівозового режиму для України» від 13.05.2014 р. № 1261-VII (далі – Закон України від 13.05.2014 р. № 1261-VII) Загальну частину КК України було доповнено новим розділом XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». У зв'язку з цим, постала ціла низка питань, які потребують свого теоретичного осмислення та вдосконалення.

Ми підтримуємо точку зору тих вчених, які вважають, що юридична особа не визнається вітчизняним законодавцем суб'єктом злочину [7, с. 130], про що свідчить відсутність у ст. 18 КК України відповідної вказівки. Оскільки єдиною підставою кримінальної відповідності є наявність у вчиненому суспільно небезпечному діянні складу злочину, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2 КК України), а підставою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, вичерпний перелік яких визначений у ст. 96³ КК України, то юридична особа не визнається суб'єктом кримінальної відповідальності. Вказане словосполучення взагалі

не вживається у вказаному розділі, більш того, законодавець у ст. 96⁵ КК України вказує на підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру, а не від кримінальної відповідальності із застосуванням вказаних заходів. Поряд з цим, у розділі XIV¹ Загальної частини КК України не надається поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, а перераховано лише їх види. Тому виникла необхідність розглянути точки зору науковців стосовно правової природи вказаних заходів.

Завдання КК України, що сформульовані у ч. 1 ст. 1, як вважає А. М. Ященко, можуть бути досягнуті не лише шляхом застосування покарання до осіб, які порушили кримінально-правові заборони, а й завдяки практиці застосування інших заходів кримінально-правового характеру. Окреме місце у практиці займають заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб [8, с. 199]. Заходи кримінально-правового характеру, як пише А. М. Ященко, поділяються на каральні та некаральні. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб вчений відносить до каральних, які реалізуються через кримінальну відповідальність. До каральних заходів, які реалізуються поза межами кримінальної відповідальності він відносить заходи, що ґрунтуються на недоцільності здійснення кримінального провадження щодо юридичних осіб (ст. 96⁵ КК України – підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру) [9, с. 127].

Заходи кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб, на думку Н. А. Орловської, не є формою реалізації кримінальної відповідальності, однак вони прямо зазначені в КК України і не розглядаються як покарання. Юридична особа не підлягає кримінальній відповідальності, але до неї застосовуються заходи кримінально-правового впливу, які мають бути чітко та недвозначно відділені від покарань, зведені в систему, диференційовані за видами і розмірами залежно від ступеня тяжкості діянь, за які вони можуть застосовуватися. На думку вченої, доцільно розширити перелік цих заходів за рахунок введення, наприклад, спеціальної конфіскації (яка є «іншим заходом кримінально-правового характеру»), заборони певної діяльності тощо [7, с. 128-129].

Кримінально-правові заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачені кримінальним законом, як пише О.В. Козаченко, – це передбачені Кримінальним кодексом (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, з метою відновлення порушеного права, надання медичної допомоги, перевиховання тощо. Кримінально-правові заходи, тобто заходи, передбачені кримінальним законом, представляють собою певну трихотомію, в якій покарання, кримінальна відповідальність, не пов'язана з покаранням, та інші кримінально-правові заходи (заходи, не пов'язані з кримінальною відповідальністю і покаранням) мають єдину правову природу нормативного змісту, оскільки всі заходи передбачені кримінальним законом. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, продовжує вчений, є альтернативою їх кримінальної відповідальності та за своєю правовою природою існують поряд з покаранням як з найсуворішим заходом державного примусу, який призначається фізичним особам за наявності у їх суспільно небезпечному діянні ознак певного складу злочину [10, с. 39].

Аналіз норм, передбачених у розділі XIV¹ КК України «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», як вважає С.О. Харитонов, дає підстави стверджувати, що ці заходи є спеціальними видами покарання. Так, штраф (ст. 96⁷ КК) і конфіскація майна (ст. 96⁸ КК) визнаються у ст. 53 і ст. 59 КК як види покарань [2]. Правовий аналіз норм розділу XIV¹ Загальної частини КК України, на нашу думку, не дає підстав ототожнювати покарання та заходи кримінально-правового характеру, оскільки назва деяких з них хоч і дублює назву певних видів покарань, але заходам кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не властиві ознаки, які притаманні покаранню. Хоча слід визнати, що законодавець обрав найпростіший шлях у визначенні назви заходів, що можуть бути застосовані щодо юридичних осіб, дублює їх назву та поділяє як і покарання на основні (штраф та ліквідація – ч. 2 ст. 96⁶ КК України) та додаткові (конфіскація майна – ч. 2 ст. 96⁶ КК України). На те, що вказані заходи стосовно юридичних осіб не є спеціальними видами покарання вказує те, що їх застосування не тягне судимості.

Єдиним ефективним заходом стягнення щодо юридичних осіб, як вважає В. С. Сотніченко, є штраф, оскільки з урахуванням природи юридичної особи інші заходи (наприклад, зупинення її діяльності) не дозволять досягти цілей, що можуть бути поставлені перед інститутом відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві. Адже організаційна структура та майно, активи юридичної особи, що ліквідована в кримінально-правовому порядку, оперативно можуть бути поновлені в межах іншої (нової) юридичної особи [11].

Таким чином, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – це засоби державного впливу, вичерпний перелік яких передбачено у ст. 96⁶ КК України, які застосовують-

Т.А. Гончар, канд. юрид. наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МЕРЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА В ОТНОШЕНИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ ПО ДЕЙСТВУЮЩЕМУ УГОЛОВНОМУ КОДЕКСУ УКРАИНЫ

Резюме

В действующем Уголовном кодексе Украины впервые предусмотрены меры уголовно-правового характера в отношении юридических лиц. Указанные меры образуют самостоятельную особую подсистему «иных уголовно-правовых последствий». Законодательное закрепление мер уголовно-правового характера в отношении юридических лиц было вызвано необходимостью приведения в соответствие с международно-правовыми актами отечественного уголовного законодательства. Данные меры являются особым видом реакции государства; применяются только в отношении юридического лица в случае совершения ее уполномоченным лицом от имени и в интересах юридического лица какого-либо преступления, исчерпывающий перечень которых закреплен в ст. 96³ Уголовного кодекса Украины; не связаны с реализацией уголовной ответственности и являются альтернативой наказанию.

Ключевые слова: меры уголовно-правового характера, юридические лица

T.O. Gonchar, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of criminal Law, criminal procedure and criminalistics
24/26, Frantsuzskiy Boulevard, Odessa, 65058, Ukraine

THE CRIMINAL LAW MEASURES AGAINST THE LEGAL PERSONS UNDER CURRENT CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Summary

The current Criminal Code of Ukraine for the first time provides for criminal law measures against legal persons. The stated measures form an independent special subsystem of the «other criminal law consequences». Legislating of the measures under criminal law for legal persons was caused by the need to conform to international legal acts of native criminal legislation. These measures are a special kind of the state reaction; apply only to the legal person in the case of its committing by an authorized person on behalf and for the benefit of a legal person of an offense, an exhaustive list of which is enshrined in Art. 96³ of the Criminal Code of Ukraine; not related to the implementation of criminal responsibility and are an alternative to punishment.

Key words: criminal law measures, legal persons.